

ה. ארץ ומדינה

הרב צבי מגנצא

אוניברסיטי סיטי מאי, ארה"ב

מלחמת מצוה — הצלת ישראל מיד צר

א. תוכן המצוה והיקפה

א. הרמב"ם בפ"ה ממלכים הלכה א' אומר: "אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה. ואיזו היא מלחמת מצוה, זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".

ישנן איפוא שלש דוגמאות של מלחמת מצוה. בשתים מהן, דהיינו המלחמה בשבעה העמים ובעמלק המצוה היא להרוג לא רק את אנשי המלחמה, כי אם גם טף ונשים. בשבעת העמים הכתוב אומר "לא תחיה כל נשמה", ובמלחמת עמלק נאמר "תמחה את זכר עמלק". ויש לדון האם גם בדוגמא השלישית של מלחמת מצוה, דהיינו כשנלחמים לעזרת ישראל מיד צר, הדין הוא שנצטוו להרוג את כלם, או שמא במלחמה לעזרת ישראל מיד צר, אעפ"י שזו גם כן מלחמת מצוה מ"מ אין להרוג אלא את אנשי המלחמה בלבד.

ב. לשם בירור הדברים, עלינו להבין מהי סיבת החרון־אף של התורה על עמלק, שבא להלחם עם ישראל ברפידים, שכתוצאה מזה נשבע הקב"ה "מלחמה לה' בעמלק מדר דור". אמנם מודגש בתורה "אשר קרך בדרך", שהיו כל האומות יראים להלחם בכם ובא זה והתחיל והראה דוגמא לאחרים כמו שמפרש רש"י (דברים כה), "ואעפ"י שנכוה, הקרה אותה בפני אחרים", אבל הן העובדא היא שלא נחלשנו במיוחד מעמלק שבא להלחם בנו, כי הרי יהושע החליש אותו לפי חרב. דומה שהרבה יותר סבלנו ממצרים שהעבידו את עם ישראל בפרך וטיבעו את בנינו ביאור ובכל זאת מצוה אותנו התורה לא תתעב מצרי, שכן התורה תורת חסד היא; ולא כן על עמלק שגדול הכעס עליו עד "שנשבע הקב"ה בכסא הכבוד שלו שלא יניח כל אשר לעמלק חחת השמים" (ספרי).

ג. ונראה לפרש הטעם שנצטוינו להכרית את זכר עמלק, אין זה רק מפני שנלחם בעבר בישראל בצאתם ממצרים, כי אם התורה מגלה לנו את פרוצדור האמיתי של עמלק שהוא מושחת ביסודו ללא תקוה והגו אויב ישראל בכל דור ודור גם בעתיד! עמלק משתדל להשמיד את ישראל בכל הזדמנות וכאשר מרגיש שעם ישראל נחלש, ומדמה בלבו שישנה האפשרות להכרית את עם ישראל מעל פני האדמה, תמיד יבא להלחם בנו. לזאת אמרה תורה: הבא להרגך השכם להרגו. המלחמה בעמלק איננה בתור נקמה על מה שעשה, כי זוהי מלחמת מגן, שלא יצליח בזממו להשמידנו. זהו פשר הציווי להכרית "את זכר עמלק", שכן אם לא נקדים ונהרוג את הטף העמלקי, כשיגדלו יבואו שוב להלחם בנו, בכל הזדמנות שהיא.

ד. גם המלחמה בשבעת העמים היא מלחמת מגן שכיון שלא האמינו שארץ חמדה זו ניתנה לנו מאת הקב"ה, ולא שמעו לדברי השליחים ששלח יהושע לפנות מרצון את המקום, לכן נצטוינו להלחם בם ולכבש את ארצנו במלחמה מידם. ומטעם זה גם נצטוינו ב"ולא תחי' כל נשמה". ירדה תורה לסוף דעתם שכניהם לכשיגדלו יטענו לסטים אתם שגזלתם מאתנו את ארץ אבותינו, מבלי להבין שארץ זו לא ניתנה להם מאת בורא עולם, אלא לשעה. כמו שאנו רואים גם בזמננו, שאויבינו משימעים את שם ישראל בטענתם שגזלנו מהם את ארצם, ואינם רוצים להכיר, כי רק שבים אנו אל נחלתנו.

ה. כל מלחמת מצוה היא לפי האמור, באמת מלחמת מגן. ודבר שאין צריך לומר שמלחמה שהיא לעזרת ישראל מיד צר, הנה מלחמת מגן. ומכיון שפירשנו הטעם שנצטוינו להרוג את כלם, גם אלה שלא נלחמו בנו בפועל הוא כי כשיגדלו ילחמו בנו, לפי"ז יש לחלק בין שבעת העמים ועמלק לעזרת ישראל מיד צר. כי יתכן שאם אמנם אבותיהם צרו אותנו, ולכן המצוה עלינו להתגונן ולהשיב מלחמה שעה. אבל בניהם אחריהם לא בהכרח ירשו את השנאה אלינו, ויש לקוות שכשיראו שעם ישראל ניצח את אויביו, והם לא יכלו לנו, ילמדו לקח שלא ראוי להלחם בישראל. לכן י"ל שאין מצוה שלא להחיות זרעם. עלינו אמנם להלחם בצר הצורך ולהשמידו אבל לא לפגוע באלה שלא נלחמו בנו.

ו. הרמב"ם בספר המצוות (מ"ע קפ"ז) מבאר הטעם שיש למנות ולא תחי' בתור מצוה מתרי"ג המצוות. אעפ"י ששבעה העממין כבר אבדו, וכן כשיאבד השם יתעלה זרע עמלק ויכריתהו, מ"מ יש למנותן בין תרי"ג המצוות, כי יש לראותה כמצוה הנוהגת לדורות "כי הצווי שנשלם בהגיע תכליתו מבלתי שיהיה זה תלוי בזמן ידוע, לא יאמר בו אינו נוהג לדורות". משמע מדבריו שרק במלחמת שבעת העמים ועמלק המצוה להרוג את כולם, ולא במ"מ נגד הצר הצורך את ישראל. שאם לא כן, הרי המצוה עדיין קיימת, אם לא בעמים אלה ממש, מכל מקום בהללו שממשיכים בדרכם, והם ממשיכים לקיים השנאה לעם ישראל.

ז. וכן נראה מדבריו בפ"ו ממלכים (ה' ד') שאומר: "אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה". ומתוך שאינו מזכיר כשנלחמו מלחמת מצוה להצלת ישראל שג"כ הדין הוא שאין מניחים מהם נשמה. משמע שבמלחמת מצוה להצלת ישראל מיד הצר הצורר אותם, אין מצוה זו נוהגת.

ח. אלא שיש אולי לחלק ולומר, שלכן לא הזכיר שמ"מ של הצלת ישראל מיד הצר, המצוה היא "לא תחיה", כי נגד הצר הצורר י"ל שהצלה יכלה לבא בדרך אחרת במקום להלחם בו, ואולי יותר טוב לחפש תחבולות להתחמק מהצר הצורר אם אפשר, מבלי להלחם בהם פנים אל פנים. ולכן בעוד שנגד שבעת העממין ועמלק נצטוינו במפורש להלחם בו עד הסוף ולהשמידם כליל, לא נזכר במפורש מלחמה בהצלת ישראל מיד צר הצורר. דוה לפי שאין המצוה דוקא להלחם בו, כי אם לחפש תכסיסי הגנה. וכשלא נלחמים בו פשיטא שאין מצוה להרוג את כולם.

ומ"מ אם באמת כשנלחמים אתם שאז נוהגת מצות לא תחיה כל נשמה, כי אז היה לו לרמב"ם להזכיר זאת. לכן נראה לענ"ד שבמלחמת מצוה להגנת ישראל מיד הצר הצורר, המצוה היא לפגוע רק בלוחמים בנו, ואין עליהם מצות "לא תחיי".

ט. עוד יש לומר שמכיון שהתורה אומרת במלחמת שבעת עמים "לא תחיי" כל נשמה, ובמלחמת עמלק "תמחה את זכר עמלק", הלא יש בזה הכלל — "שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים" לכן נאמר שדוקא במלחמה נגדם המצוה להרוג את כלם אבל לא במלחמת מצוה להגנת ישראל.

י. אך יש לעיין, שלכאורה אין אלה שני כתובים הבאים כאחד, כמו שיתבאר להלן. ומה שהבאנו ראייה מספר המצוות שהרמב"ם מחפש טעם למה ראוי למנות 'לא תחיה' בין התרי"ג מצוות והלא כבר נאבד זכרם וכן מה שמונה במנין המצוות למחות את זכר עמלק, מכיון שנאבד זכרם; ואילו היתה קיימת המצוה של לא תחיה כשנלחמים בצר הצורר, הלא לדאבונינו לא אבד זכרם, והרבה הם שונאינו הרוצים להשמידנו, יש לדחות ראייה זו כי ניתן לומר, שההגדרה של מצוה הנוהגת לדורות, הכונה היא שנוהגת לנצח, גם אחר בא משיח צדקנו כב"א, שמ"מ המצוה תהיה נוהגת. ואשר על כן אם אמנם עדיין יש לעם ישראל כיום הזה צוררים ואויבים, אך בימות המשיח ודאי לא יהיו שונאים את עם ישראל כי אדרבא יחלקו כבוד וינשאו את עם ישראל למעלה לראש. בהתקיים דברי הנביא "תבקשם ולא תמצאם אנשי מצותך" (ישעי' מ"א) וכן האמור "אפים ארץ ישתחו לך ועפר רגליך ילחכו" (שם, מט) היה צריך הרמב"ם לתת טעם למה יש למנות לא תחיה, וגם מחיית עמלק בין התרי"ג מצוות, שהלא לעתיד לבא, לא רק עמלק יאבד מן העולם אלא כל שונאינו יאבדו מן העולם. וכן היא משמעות לשונו שאומר "וכן כשיאבד השם יתעלה זרע עמלק ויכריתהו" דהיינו אחר ביאת משיח צדקנו שאז יאבד שם עמלק, וגם שונאי ישראל שיונקים שנאתם מעמלק, יאבדו.

יא. ובאשר לשני כתובים הבאים כאחד וכו', י"ל כי אין דין שניהם דומה זה לזה. על הכתוב תמחה את זכר עמלק פירש"י מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה שלא יהא שם עמלק נזכר אפילו על בהמה לומר זו משל עמלק היתה (דברים כ"ה).

הרי, שבמלחמת עמלק נצטוינו שלא לקחת מן השלל. וזהו ששמאל הנביא צוה את שאול המלך, ושאל הפסיד בזה את מלכותו. ואילו במלחמת מצוה נגד שבעת העמים מותר לקחת מן השלל, והכתוב אומר "ואכלת את שלל אויביך", ואמרי' בחולין דף י"ז. שאפילו כתלי דחזירי הותר להם. א"כ אין אלו שני כתובים הבאים כאחד כי דינם שונה, ושפיר איצטריך לומר בשניהם שמצוה להרוג וממילא יש ללמוד משם, גם לכל מלחמת מצוה.

יב. אלא שיש להעיר, דהנה המנחת חנוך (במצוה תר"ד) שנצטוינו למחות זרעו של עמלק, אומר: "שדבר זה דאף הבהמה צריכים להרוג אינו מבואר ברמב"ם ולא בהחנוך וא"י מהיכן הוציא רש"י זה. ובספרי כאן לא ראיתי זה. וממעשה דשאל אין ראיה דהקב"ה צוה לו אז ע"י שמואל, אבל להיות מצוה לדורות לא שמענו וצ"ע." עכ"ל.

לפי"ד שגם במלחמת עמלק הותר השלל, שפיר חוזר הדבר לומר דהוי שני כתובים כאחד. לכן במלחמת מצוה של עזרת ישראל מיד צר אין להרוג טף ונשים.

יג. אך כפי הנראה שחסר היה בספרי שהיה לפני המנחת חנוך. כי הספרי אומר בדיוק כלשון רש"י. וז"ל הספרי (דברים כה) "שלא יניח נין ונכד של עמלק ולא גמל ולא חמור תחת כל השמים שלא יאמרו גמל זה של עמלק".

ולתרוץ קושיית המנ"ח מהיכן הוציא זה, י"ל שמכיון שהתורה אומרת תמחה את זכר עמלק ולא אמרה כמו שכתוב בשבעת העמים לא תחיי כל נשמה, משמע שלא ישאר שום זכר לעמלק, ושפיר מדייק שלא יאמרו גמל זה של עמלק.

ב. עזרת ישראל מיד צר — מצות כלל ישראל או מצות הפרט

א. עזרת ישראל מיד צר, מכיון דאמרי' דהוי מלחמת מצוה, משמע שאין המדובר ביחיד הצורך לעם ישראל, כי אם עם שלם או קבוצה גדולה (כאש"ף בזמנינו). כי נגד יחיד לא נראה ששייך לומר לשון מלחמה. כמובן גם נגד יחיד הצורך את ישראל חייבים להתגונן בכל אופן שאפשר, כולל השמדתו. אבל מלשון מלחמה הנזכר בזה, נראה שהמדובר על צבא ישראל שנלחם בכוחות מאורגנים של האויב הצורך.

ב. כן המלחמה בעמלק היא מצוה המוטלת על הצבור, כמו שאומר החנוך במצוה תר"ד "וזאת מן המצוות המוטלות על הצבור כלן".

ונראה שאין מצוה על היחיד להרוג עמלקי. גם כשמזדמן לידו, אלא אך ורק שעם ישראל כלו מתארגן בצבאו ומכריז מלחמה בעמלק, אז ישנה המצוה. ואכן הנסיון מלמדנו שיחיד הורג עמלקי יצא שכרו בהפסדו, וגורם יותר צרות לעם

ישראל. כמו שקרה לפני פרוץ המלחמה העולמית השנייה, שצעיר יהודי הרג עמלקי בצרפת, ואויבי ישראל פרעו פרעות והתנקמו באחינו בני ישראל שנמצאו בגיא התופת בגרמניה.

ג. כמו כן המלחמה בשבעת העמים, היא כמובן המלחמה בתור מצות הציבור שאי אפשר ליחיד לערוך כי אם עם ישראל כלו. אבל מכל מקום נראה שאם ניתן היה ליחיד באחד משבעת העמים, מבלי שיגרום בזה אבידות לעם ישראל שאז ישנה המצוה גם על היחיד. ויוצא מזה שבמלחמה נגד שבעת העמים ישנם שני חלקים למצותה: החלק האחד להלחם בהם בכוח הצבא שזו היא מצות הצבור, והחלק השני, שישנה מצוה גם על היחיד אם אפשר לו לפגוע באחד משבעת העמים, שיהרגוהו. לכן במצוה תכ"ה להרוג ז' עממין, אין החינוך אומר שזו היא מצוה המוטלת על הצבור. אדרבא אומר הוא "שאם בא לידו אחד מהם ויכל להרגו מבלי שיסתכן בדבר ולא הרגו בטל עשה זו".

ד. ה"מנחת חנוך" מקשה על דברי החינוך מדרך העולם כשנלחמים ישנה סכנה, ונהי דכל המצוות נדחות מפני הסכנה אבל חזינוך דתורה גזרה ללחם עמהם אף דהוא סכנה. לפי"ד הדבר מבואר: במלחמה בשבעת העמים כאשר העם כולו נלחם, גזרה התורה להלחם בהם למרות הסכנה. כי פקוח נפש אינו דוחה מצות המלחמה; אבל החינוך מוסיף שקיימת גם מצוה על היחיד. שהיחיד שיש לו הזדמנות להרוג את אחד מהם, שנצטוו להרגו. אכן זה הוא דוקא, כשאין לו סכנה כי מצות לא תחיה, נדחית מפני פקו"ג, ככל המצוות.

ה. לפי"ז ישנם שני סוגי מלחמת מצוה. באחת ישנה המצוה להרוג גם טף ונשים, וזו היא מלחמת עמלק ושבעת העמים, אבל מ"מ של הצלת ישראל מיד צר אין המצוה להרוג את כלם.

ויתורין בזה קושית ה"מנחת חינוך" שמקשה למה במלחמת מדין שהיתה מלחמת מצוה, מכיוון שנצטוו מפי השי"ת "נקם נקמת בני ישראל מאת המדיינים" ואיך זה שהחיו את הנשים והטף.

התשובה היא: אמנם היתה זו מלחמת מצוה, אבל הנקמה במדין אינה עולה על מלחמת מצוה של הגנת ישראל מיד צר שפירשנו שאין מצוה להרוג טף ונשים. המניח מתרחץ שנצטוו זאת מפי הגבורה. אולם המעיין בכתובים יראה שקשה לומר כן, שהרי משה כעס על שרי החיל ואמר להם החייתם כל נקבה. ואם נצטוו מפי הגבורה למה כעס עליהם, ומדוע לא אמר משה לשרי החיל את צווי השם, ואם אמר להם לפני שנלחמו להרוג כל אשה יודעת משכב, בטח שהיו ממלאים מה שנצטוו.

ו. הרמב"ן בפ' מטות אומר: "משה לא צוה אותם מה יעשו רק אמר להם לתת נקמת ה' במדין וחשב שלא ישאירו מהם שריד ופליט כנקמת עמלק או כנקמת שבעת

עממים". ולבסוף מסיים שם הרמב"ן שפנחס אמר נקמה גדולה עשינו ומשה קצף על הנשים הגדולות בעבור הן הנה היו לבני ישראל.
לפי"ד רואים אנו במלחמת מדין שלמרות שהיתה מלחמת מצוה מ"מ לא נהגו בה דיני מלחמת מצוה האמורים בו' עממים ועמלק שלא נצטוו להרוג טף ונשים. וא"כ יש ללמוד מזה לשאר מלחמות מצוה כגון הצלת ישראל מיד צר, שאין מצוה להרוג טף ונשים.

ג. נשים במלחמת מצוה

א. החינוך (במצוה תר"ג) אומר "שנצטוינו לזכור מה שעשה עמלק לישראל שהתחיל להתגרות בס בצאתם ממצרים... ונוהגת מצוה זו בכ"מ ובכ"ז בזכרים כי להם לעשות מלחמה ונקמת האויב ולא לנשים". ואח"כ (במצוה תר"ד) אומר "שנצטוינו לאבד זרעו של עמלק ולאבד זכרו מן העולם זכר ונקבה וכו'" ובמצוה תר"ה אומר "שנמנענו מלשכח מה שעשה עמלק... וכתוב בספרי זכור בפה לא תשכח בלב... שורש המצוה וכל ענינה כתוב במ"ע שלו שבסדר זה". המנ"ח במצוה תר"ד מקשה למה יפטרו נשים ממ"ע זו דאין הזמן גרמא ומלחמה זו מבואר דאף כלה מחפתה וכו'. ובמצוה תכ"ה גבי ז' עממין כתב הרהמ"ח דגם נשים חייבות ע"ש.

ב. מה שמקשה למה נשים פטורות מלזכור מה שעשה עמלק לישראל, ושנצטוינו להלחם בו ולהשחיתו והלא מלחמה בעמלק היא מלחמת מצוה. והדין הוא שבמ"מ הכל יוצאין אפילו כלה מחפתה, הרי מוכח שגם נשים חייבות במ"מ והמלחמה בעמלק ה"ו מצוה שלא הזמן גרמא ולמה פוטר את הנשים. הנה הא דאמרי' אפילו חתן מחפתו וכלה מחדרה וכן פסק הרמב"ם בפ"ז ממלכים הלכה ד' מקשה שם הכ"מ וכי דרך נשים לעשות מלחמה והא כתיב כל כבודה בת מלך פנימה ומתריך דה"ק כיון דחתן יוצא מחדרו כלה יוצאת מחפתה שאינה נוהגת ימי חופה ואפשר דבמלחמת מצוה הנשים היו מספקות מים ומזון לבעליהן. עכ"ל.

הרי הכ"מ מתריך שני תירוצים. לפי התי' הראשון נשים אינן יוצאות למלחמה כלל ואין חייבות אפילו לספק מים ומזון אלא שהכונה היא שאין הכלה נוהגת ימי חופה. לכאורה צריך להבין מכיון שחתן הלך לצבא ונלחם הרי מוכן מאליו שאין הכלה נוהגת ימי חופה שאין בעלה עמה לשמחה. ונראה לפרש שאינה נוהגת ימי החופה היינו שאינה נוהגת דין שבעת ימי המשתה ומותרת במלאכה, ובסעודה גם כשירכו האורחים לא יברכו ברכת חתנים.

ג. לפי התירוך השני של הכ"מ אמנם גם הכלה צריכה להשתתף במלחמה אבל מכיון שאין דרך נשים לצאת למלחמה אינה לוחמת רק שמספקת מים ומזון. ונראה מה שאומר לבעליהן לאו דוקא אלא שהנן חייבות לעזור לצבא לא במלחמה

כי אם בעורף לספק להם מים ומזון. כדאמרי' בהחזורים ממערכות המלחמה כששומעין את דברי הכהן שחזרין אבל מספקים מים ומזון לאחיהם שבצבא. רמב"ם שם ה"ט, וסוטה דף מ"ג.

ד. לפי התירוץ הראשון של הכ"מ שנשים אינן נלחמות כלל אפילו במלחמת מצוה א"כ לא קשה כלל קושית המנ"ח על החנוך שאומר שאינן מצוות במצות מחיית עמלק.

גם לפי התירוץ השני של הכ"מ שנשים מספקות מים ומזון, נראה שאעפ"כ אין להן דין לוחמות. כי המצוה להשמיר זרעו של עמלק הוא פשוטו כמשמעו להלחם בם ולהשמידם. ומצוה זו מקיימים רק אלה שנלחמים בעמלק ומשמידים אותם ולא הנשים שאינן לוחמות, רק עוזרות ללוחמים. אמנם נראה שאם תספקנה מים ומזון להלוחמים בעמלק שיקבלו שכר על עזרתן. אבל מכיון שאין עליהן דין להלחם בעמלק ובזה שמספקות מים ומזון אין להן דין לוחמות, לכן שפיר אמר החינוך שלא זו בלבד שאין הנשים חייבות להלחם בפועל בעמלק, אלא שגם מ"ע זו שנצטוינו לזכור מה שעשה עמלק לישראל, נפטרו הנשים.

ה. צריך להבין טעם המצוה שנצטוינו לזכור מעשה עמלק, שמסתבר שזה אינו שנזכר בכדי שיהיה לנו צער ויגון שעמלק התקיף אותנו בצאתנו ממצרים. כי אין זו סברא כלל. והעיקר נראה שנצטוינו לזכור מעשה עמלק כדי שנלחם בו ונשמידו. ומכיון שנשים אינן בדין לוחמות ואינן עושות מלחמה אפילו בעמלק. לכן שפיר אומר שנשים פטורות מלזכור מעשיו הרעים של עמלק. שהרי גם כשתזכרנה מעשיו אין בידן לעשות מלחמה בעמלק. לכן מוסיף החינוך בדבריו "כי להם לעשות המלחמה", שעיקר טעם המצוה לזכור מה שעשה עמלק לישראל כדי להלחם בו ולהשמידו.